

e-ISSN 3083-6018

SOCIAL DEVELOPMENT: Economic and Legal Issues

<https://www.eu-scientists.com/index.php/sdel>

Implementation of the Rome Statute of the International Criminal Court Provisions into the Criminal Code of Ukraine: State, Problems, and Prospects

 Sviatoslav Mykhailov ^{1*} • Nina Rohatynska ²
¹ West Ukrainian National University (Ukraine). PhD Student.

² West Ukrainian National University (Ukraine). Head of the Department of Criminal Law and Procedure, Doctor of Science in Law, Professor.

 * **Corresponding Author**, e-mail: sviat.mykhailov@gmail.com

ARTICLE INFO

Research Article

DOI:

[10.70651/3083-6018/2026.5.04](https://doi.org/10.70651/3083-6018/2026.5.04)

Received:

23 March 2025

Accepted:

27 April 2026

Published online:

2 May 2026

Copyright © 2026 by authors

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution—NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

ABSTRACT

The article analyses how the Law of Ukraine No. 4012-IX of October 9, 2024, implemented the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court into the Criminal Code of Ukraine, identifies the defects of this implementation, and substantiates de lege ferenda proposals. The relevance of the study is defined by Ukraine's ratification of the Rome Statute under Law No. 3909-IX of August 21, 2024, and the Statute's entry into force for Ukraine on January 1, 2025, as well as the need for adequate criminalization of international crimes committed during the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The methodology combines formal-legal, comparative-legal, systemic-structural, historical-legal, and logical-legal methods. The empirical basis includes national legislation, the Rome Statute, decisions of international tribunals, positions of the Supreme Court of Ukraine and doctrinal sources. Key defects of the implementation have been identified. The inclusion of Article 31-1 of the Criminal Code in Chapter VI of the General Part "Complicity in a Criminal Offence" was carried out in gross violation of the Code's systemic coherence. Articles 442 and 442-1 of the Criminal Code contain substantial discrepancies with Articles 6 and 7 of the Rome Statute – primarily with respect to the actus reus of genocide. Article 438 of the Criminal Code requires explicit extension to the laws and customs applicable in non-international armed conflicts. The retention of a broader disposition of Article 437 of the Criminal Code compared to Article 8 bis of the Rome Statute is justified given the specificity of contemporary hybrid threats. The new construct of universal jurisdiction in Part 2 of Article 8 of the Criminal Code is formulated too broadly and fails to account for the international-law immunities of incumbent officials of foreign states. Specific proposals for improving Articles 8, 31-1, 437, 438, 442 and 442-1 of the Criminal Code are formulated. The author's position on the strategy of further implementation is argued: during the period of martial law, priority should be given to targeted amendments to the current Criminal Code rather than a radical restructuring of the codification through a separate law (Draft Law No. 11538 of September 2, 2024), which may jeopardize tens of thousands of ongoing proceedings. The role of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine (Agreement between Ukraine and the Council of Europe of June 25, 2025 No. 994_002-25) is considered as a complementary mechanism which supplements but does not replace national jurisdiction.

KEYWORDS

Rome Statute; International Criminal Court; implementation; international crimes; command responsibility; universal jurisdiction; Criminal Code of Ukraine.

e-ISSN 3083-6018

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК: економіко-правові проблеми

<https://www.eu-scientists.com/index.php/sdel>

Імплементация положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду у Кримінальний кодекс України: стан, проблеми та перспективи

Святослав І. Михайлов 1* • Ніна З. Рогатинська 2

1 Західноукраїнський національний університет (Україна). Аспірант.

2 Західноукраїнський національний університет (Україна). Завідувач кафедри кримінального права та процесу, д-р юрид. наук, професор.

 * Автор-кореспондент, e-mail: sviat.mykhailov@gmail.com

СТАТТЯ

АНОТАЦІЯ

Дослідницяка

DOI:

[10.70651/3083-6018/2026.5.04](https://doi.org/10.70651/3083-6018/2026.5.04)

Отримана:

23.03.2026 р.

Прийнята:

27.04.2026 р.

Опублікована:

02.05.2026 р.

Авторське право

© 2026 авторів

Цей твір ліцензовано на умовах Ліцензії Creative Commons «Із Зазначенням Авторства – Некомерційна 4.0 Міжнародна» (CC BY-NC 4.0).

У статті проаналізовано, як Закон України № 4012-IX від 9 жовтня 2024 р. імплементував положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду до Кримінального кодексу України, виявлено дефекти цієї імплементції та обґрунтовано пропозиції de lege ferenda. Актуальність дослідження визначається ратифікацією Україною Римського статуту Законом № 3909-IX від 21 серпня 2024 р. та набранням Статутом чинності для України з 1 січня 2025 р., а також потребою адекватної криміналізації міжнародних злочинів, вчинених під час збройної агресії Російської Федерації проти України. Методологія поєднує формально-юридичний, порівняльно-правовий, системно-структурний, історико-правовий і логіко-юридичний методи. Емпіричну базу складають національне законодавство, Римський статут, рішення міжнародних трибуналів, позиції Верховного Суду України та доктринальні джерела. Розглянуто ключові дефекти такої імплементції. Так включення ст. 31-1 КК до розділу VI Загальної частини «Співучасть у кримінальному правопорушенні» здійснено з ідейним порушенням системності кодексу. Водночас статті 442 і 442-1 КК містять суттєві невідповідності положенням ст. 6 і 7 Римського статуту – насамперед щодо ознак об'єктивної сторони геноциду. Стаття 438 КК потребує поширення на закони і звичаї, що застосовуються у збройних конфліктах неміжнародного характеру. З іншого боку, збереження ширшої диспозиції ст. 437 КК порівняно зі ст. 8 bis Римського статуту виправдане з огляду на специфіку сучасних гібридних загроз. Нова конструкція універсальної юрисдикції у ч. 2 ст. 8 КК сформульована надміру загально і не враховує міжнародно-правові імунітети діючих посадових осіб іноземних держав. Сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення ст. 8, 31-1, 437, 438, 442, 442-1 КК. Аргументовано позицію автора щодо стратегії подальшої імплементції: пріоритет на період дії воєнного стану – точкові правки чинного КК, а не радикальна перебудова кодифікації через окремий закон (проект № 11538 від 2 вересня 2024 р.), яка може поставити під загрозу десятки тисяч поточних проваджень. Розглянуто роль Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України (Угода Україна – Рада Європи від 25 червня 2025 р. № 994_002-25) як комплементарного механізму, що доповнює, але не замінює національну юрисдикцію.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

Римський статут; Міжнародний кримінальний суд; імплементация; міжнародні злочини; командна відповідальність; універсальна юрисдикція; Кримінальний кодекс України.

1. Introduction

Понад 165 тисяч кримінальних проваджень за фактами воєнних злочинів – така статистика Офісу Генерального прокурора України станом на 2025 рік [17]. Цифра корелює з масштабами російської агресії, яка з 24 лютого 2022 р. перейшла у фазу повномасштабного вторгнення. Перед національним кримінальним правом постало одразу кілька питань. Чи здатний КК у його чинній редакції охопити найтяжчі порушення міжнародного права – злочин агресії, воєнні злочини, геноцид, злочини проти людяності? Чи відповідає українська юстиція стандартам, на яких побудована робота Міжнародного кримінального суду (далі – МКС)?

Шлях до інтегрування у систему міжнародного кримінального правосуддя розтягнувся більш ніж на два десятиліття. Україна підписала Римський статут МКС (далі – РС, Статут) [32] 20 січня 2000 р. Однак Конституційний Суд України Висновком від 11 липня 2001 р. № 3-в/2001 встановив його невідповідність Конституції [2], і питання ратифікації застрягло. Розблокувати ситуацію вдалося лише через зміни до Основного Закону: ч. 6 ст. 124 Конституції, доповнена Законом № 1401-VIII від 2 червня 2016 р., закріпила можливість визнання юрисдикції МКС. Норма набрала чинності з відстрочкою – 30 червня 2019 р. [38].

У проміжку між підписанням і ратифікацією Україна двічі скористалася ч. 3 ст. 12 РС, визнавши юрисдикцію МКС *ad hoc*. Перший раз – Заявою Верховної Ради України від 25 лютого 2014 р. № 790-VII (стосовно подій 2013–2014 рр.), другий – Постановою Верховної Ради України від 4 лютого 2015 р. № 145-VIII (стосовно всіх подальших злочинів на території України з 20 лютого 2014 р.) [36; 37]. Саме ці односторонні акти і дозволили Прокурору МКС у березні 2022 р. відкрити розслідування ситуації в Україні [10, с. 88].

Подальші події прискорилися. 3 травня 2022 р. – Закон № 2236-IX, який вмонтував у КПК новий розділ IX-2 про співробітництво з МКС [38]. 21 серпня 2024 р. – Закон № 3909-IX про ратифікацію Римського статуту; для України Статут діє з 1 січня 2025 р. [28]. Через сім тижнів – Закон № 4012-IX від 9 жовтня 2024 р. [41], який і є предметом цього дослідження. Цей акт вніс наскрізні зміни до Загальної і Особливої частин КК: запровадив командну відповідальність (ст. 31-1), додав новий склад «Злочини проти людяності» (ст. 442-1), переписав диспозиції ст. 437, 438, 442 та доповнив ст. 8 КК нормою про універсальну юрисдикцію.

Ратифікація і ухвалення імплементаційного закону самі собою не означають, що національна система здатна ефективно переслідувати міжнародні злочини. На думку В. Киричко: окремі рішення Закону № 4012-IX ухвалено з порушенням системності КК або без урахування концептуальних особливостей, які відрізняють РС від решти міжнародно-правових інструментів [12, с. 50]. Ця оцінка задає тон подальшій дискусії і визначає завдання нашого дослідження.

Мета статті – оцінити стан імплементації положень Римського статуту до Кримінального кодексу України станом на 2026 р., виявити структурні і змістовні дефекти здійсненої адаптації та обґрунтувати конкретні пропозиції до закону.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються у зв'язку з імплементацією міжнародних кримінально-правових стандартів у законодавство України. Предмет – нормативно-правові акти, які регулюють кримінальну відповідальність за міжнародні злочини в Україні після ратифікації Римського статуту, та доктринальні підходи до їх тлумачення.

2. Literature Review

Доктринальне осмислення імплементації Римського статуту в КК України можна умовно поділити на три хвили. Кожна з них фіксує власний контекст і ставить власні питання.

Перша хвиля (до 2014 р.) працювала переважно на загальнотеоретичному рівні. Дослідження В.А. Василенка, М. Буроменського, В. Бутткевича, О. Маріна, Є. Стрельцова заклали понятійний апарат і виокремили основні групи міжнародних злочинів – за Статутом Нюрнберзького трибуналу 1945 р., Конвенцією про незастосування строку давності 1968 р. і проектом Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства 1996 р. Для теми воєнних злочинів класичним залишається дослідження В. Репецького та В. Лисика, які обґрунтували належність порушень законів і звичаїв війни до групи воєнних злочинів за міжнародним правом [24, с. 120–125].

Друга хвиля (2014–2024 рр.) пов'язана з агресією РФ і визнанням юрисдикції МКС ad hoc. Тут варто виокремити дисертаційне дослідження М. Піддубної – перша системна спроба оцінити стан криміналізації воєнних злочинів за КК через призму ст. 8 РС [19]. Монографія С. Харитонova [8] заклала основу для розмежування військових злочинів (розділ XIX КК) і воєнних злочинів за ст. 438 КК – розмежування, яке після 2022 р. перейшло у площину гострої практичної проблеми. М.І. Смирнов окреслив концептуальні питання ратифікації РС і співробітництва з МКС [25, с. 542–546]; О.О. Іваночко [7, с. 28–37] та А. Драгоненко [4, с. 151–157] зосередились на самому понятті воєнного злочину в міжнародному та національному праві.

Третя хвиля – після Закону № 4012-IX. Її центральною працею слід визнати дослідження В. Киричка, опубліковане наприкінці 2024 р. у Віснику Асоціації кримінального права України. Автор послідовно аналізує зміни до ст. 437, 438, 442 КК, появу ст. 442-1 і ст. 31-1, а також новели ст. 8, 49, 68, 69, 80, 376, 384, 96-3 і 96-9 КК [12]. Три висновки Киричка визначили подальший напрям дискусії: грубе порушення системності КК через включення ст. 31-1 до розділу VI Загальної частини; невідповідність ч. 1 ст. 442 КК п. «b» ст. 6 РС; обмежений характер ст. 438 КК щодо неміжнародних збройних конфліктів.

Окремий контекст забезпечило дослідження М. Комаровського 2025 р. Тут вже інша оптика: автор зосереджується на обмеженнях юрисдикції МКС і на трьох можливих шляхах подальшої імплементації – продовженні правок до КК, окремому законі про міжнародні злочини або новому КК [10]. Н. Федорович предметно зайнялася правовою природою командної відповідальності і дійшла висновку, який оспорує позицію Киричка: ст. 31-1 КК має сенс не в Особливій частині, а в розділі IV Загальної частини як спеціальний випадок суб'єкта кримінального правопорушення [5]. Цю ж тему розробляли С. Колісник [9, с. 85–94], Н. Антонюк і А. Мірошніченко [1, с. 6–15], О. Кваша і Г. Андрусак [11, с. 110–125], М. Пашковський – з опорою на хорватський досвід [17, с. 107–110].

Полемічну до позиції Киричка точку зору на застосування ст. 438 КК до неміжнародних конфліктів обґрунтувала І.В. Татаренко. Її аргумент: практика МТР у справі *Prosecutor v. Akayesu* (1998 р.) [43] свідчить, що поняття «закони і звичаї війни» може поширюватися і на конфлікти неміжнародного характеру [26, с. 332–336]. Те, що Киричко вважає прогалиною кримінального закону, Татаренко коментує як питання правильного тлумачення. У дослідженні О. Мартинюк, О. Міхач і С. Антонюк (2025 р.) проаналізовано політико-правові ризики ратифікації [14]. А. Мацола розглянув кримінально-правову політику України в умовах воєнного стану як інструмент, що поєднує суворість заходів із гуманізмом і верховенством права [15, с. 140].

Із зарубіжних досліджень для нашої теми вагомими є праці С. McDougall про імператив переслідування злочинів агресії проти України [16, с. 203–230] і Н. Post про стан МКС і спеціальних трибуналів [21, с. 361–382]. Проблематику Спеціального трибуналу щодо агресії проти України предметно проаналізували О. Плахотнік, О. Охман і Л. Стрельбіцька (2026 р.), систематизувавши досвід функціонування МТКЮ, МТР і Спеціального трибуналу щодо Лівану [20].

Аналізуючи вищевикладене, можемо дійти висновку, що переважна більшість досліджень розглядає окремі аспекти (командна відповідальність, воєнні злочини, юрисдикція) або фіксує первинну реакцію доктрини на Закон № 4012-IX. Розуміючи це, приходимо до висновку, що бракує оцінки, яка враховувала б ухвалення Угоди між Україною та Радою Європи від 25 червня 2025 р. № 994_002-25 про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України [3] та реєстрацію 2 вересня 2024 р. проекту Закону № 11538 [42].

3. Problem Statement

Виявлені у попередніх розділах напрями досліджень дозволяють сформулювати п'ять самостійних і частково взаємопов'язаних проблем.

Перша проблема стосується концептуальних особливостей Римського статуту. Цей акт нетиповий: він не лише зобов'язує криміналізувати певні діяння, а й сам встановлює міжнародну юрисдикцію, комплементарну національній (ст. 17 РС). Для національного законодавця це означає, що формальне відтворення переліку міжнародних злочинів не є достатнім. Потрібна змістовна відповідність ознак тексту РС, інакше національна система ризикує бути визнаною «неспроможною» здійснювати. Вважаємо, що Закон № 4012-IX не витримав цей тест, тому в подальшому це є предметом аналізу.

Друга проблема – порушення системності КК через розташування ст. 31-1. Командна відповідальність за бездіяльність щодо діянь підлеглого не є, на нашу суб'єктивну думку, співучасть у вчиненні єдиного злочину. Включення такої норми до розділу VI «Співучасть у кримінальному правопорушенні» викликає принципові заперечення з боку доктрини [12, с. 16; 5, с. 293]. Питання, яке необхідно вирішити: де у системі КК ця норма має бути розміщена і як співвіднести її з інститутами вітчизняного кримінального права – співучасті, причетності, опосередкованого виконання.

Третя проблема – змістовні розбіжності окремих статей КК з положеннями РС. Найочевидніший приклад – нова редакція ч. 1 ст. 442 КК: «заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи» (п. «b» ст. 6 РС) законодавець замінив на «заподіяння серйозної шкоди», розкрите у примітці через широкий перелік діянь. Зміна не косметична. Аналогічні зауваження виникають і щодо ч. 2 ст. 442 КК, ст. 442-1 КК, а також ст. 438 КК – в частині застосовності до неміжнародних збройних конфліктів. Навколо останнього питання склалася полярна дискусія: Киричко стверджує одне [12, с. 36], Татаренко – інше [32, с. 332].

Четверта проблема – універсальна юрисдикція. Нова ч. 2 ст. 8 КК істотно розширює коло осіб, які можуть бути притягнені до відповідальності в Україні. При цьому критерії розмежування між «договірною» універсальною юрисдикцією та новою «суверенною» залишаються нечіткими. Це створює дві паралельні проблеми: правозастосовну невизначеність і потенційні ускладнення у міждержавних відносинах.

П'ята проблема – стратегічна. Доктрина обговорює три моделі подальшого розвитку: точкові правки чинного КК; ухвалення окремого Закону «Про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини» (проект № 11538 від 02.09.2024 р.) [42]; перехід до нового КК. Вибір між ними не суто академічний – він залежить від поточної ситуації (воєнний стан, десятки тисяч активних проваджень), зарубіжного досвіду (Нідерланди, Німеччина, Швеція) і специфіки української правової системи.

Дослідницькі питання, на які у цій статті ми спробуємо знайти відповіді: наскільки повно і змістовно правильно імплементовано положення ст. 6, 7, 8, 8 bis і 28 РС в КК України; які системні дефекти Закону № 4012-IX потребують виправлення в першочерговому порядку; яка з можливих моделей подальшої імплементації є оптимальною для України через призму принципу комплементарності та практичну ефективність переслідування міжнародних злочинів.

4. Methods and Materials

Формально-юридичним методом здійснено лексико-граматичний, систематичний і логічний аналіз диспозицій ст. 8, 31-1, 437, 438, 442, 442-1 КК у редакції, яка набрала чинності 24 жовтня 2024 р. (день набрання чинності Законом № 4012-IX). Ним же тлумачаться положення Конституції України, КК, Римського статуту та самого імплементаційного закону.

Порівняльно-правовий метод працює у двох площинах. Перша – внутрішнє зіставлення норм РС і КК, що виявляє розбіжності, які складають основу нашої критики: невідповідність ч. 1 ст. 442 КК п. «b» ст. 6 РС, обмежений характер ст. 438 КК щодо неміжнародних збройних конфліктів. Друга – зовнішнє порівняння з моделями інших держав-учасниць РС, які пішли шляхом ухвалення спеціального закону: Нідерландів (International Crimes Act 2003 р.), Німеччини (Völkerstrafgesetzbuch 2002 р.), Швеції (Закон про кримінальну відповідальність за певні міжнародні злочини 2014 р.).

Системно-структурний метод використано в тій частині, де питання стосується розташування норм у структурі КК – насамперед при критиці включення ст. 31-1 КК до розділу VI Загальної частини [12, с. 16; 5, с. 293] та при пошуку альтернатив.

Історико-правовий метод задає хронологію руху України до системи міжнародного кримінального правосуддя – від підписання РС 20 січня 2000 р. до набрання ним чинності для України 1 січня 2025 р.

Герменевтичний і логіко-юридичний методи прийнято на озброєння для роботи з суперечливими доктринальними позиціями. Для прикладу, можемо взяти дискусію Киричка і Татаренко щодо застосовності ст. 438 КК до неміжнародних конфліктів.

Емпіричний матеріал охоплює п'ять груп джерел. Перша – національне законодавство: Конституція України, КК, КПК, закони № 1401-VIII, № 2236-IX, № 3909-IX, № 4012-IX, проект Закону № 11538. Друга – міжнародно-правові інструменти: Римський статут, Конвенція про запобігання злочину геноциду 1948 р., Женевські конвенції 1949 р. з Додатковими протоколами I і II 1977 р., Угода між Україною та Радою Європи № 994_002-25. Третя – акти Конституційного Суду України (Висновок № 3-в/2001). Четверта – рішення міжнародних трибуналів, зокрема *Prosecutor v. Akayesu* (МТР, 1998 р.) [23] і *Prosecutor v. Gotovina et al.* (МТКЮ, 2008–2012 рр.) [22]. П'ята – доктринальні джерела і офіційні дані Офісу Генерального прокурора України [17].

Часові межі дослідження – з 20 січня 2000 р. (підписання Україною Римського статуту) до травня 2026 р. Найбільшу увагу приділено законодавчим змінам 2022–2025 рр.

5. Results and Discussion

5.1. Хронологія та концептуальні засади імплементації Римського статуту в українському правопорядку

Інтеграція України в систему міжнародного кримінального правосуддя розгорталася етапами, які тяжко звести до єдиної логіки. Уважний аналіз дозволяє виокремити чотири.

Перший етап – підписання і конституційний бар'єр (2000–2016 рр.). 20 січня 2000 р. Україна підписала РС, а 15 жовтня 2001 р. Президент подав до Верховної Ради законопроект про ратифікацію. Проте справа застрягла на конституційному рівні. Висновок Конституційного Суду від 11 липня 2001 р. № 3-в/2001 констатував: окремі положення Статуту суперечать ч. 1, 3 ст. 124 Конституції у тогочасній редакції [2; 33, ч. 1 ст. 124]. Аргументи КСУ були логічними у формальному сенсі – Конституція закріплювала виключну юрисдикцію судів України, не передбачала створення додаткових судових установ поза національною системою і надавала Президентові виключне право здійснювати помилування. М. Комаровський оцінює такий підхід критично, вважаючи його формально-конституційним, а по суті – політичним і зазначає, що правова доктрина від початку пропонувала шляхи усунення колізії через зміни до Основного Закону [10, с. 87].

Другий етап – ad hoc визнання юрисдикції МКС (2014–2015 рр.). Анексія Криму і збройний конфлікт на сході вимагали швидких рішень. В цей час Україна обрала шлях ч. 3 ст. 12 РС. Заявою Верховної Ради України від 25 лютого 2014 р. № 790-VII вона визнала юрисдикцію МКС щодо злочинів проти людяності (ст. 7 РС), скоєних вищими посадовими особами у період з 21 листопада 2013 р. по 22 лютого 2014 р. [36]. Постановою Верховної Ради України від 4 лютого 2015 р. № 145-VIII юрисдикцію МКС поширено на злочини проти людяності та воєнні злочини (ст. 7 і 8 РС), вчинені на території України з 20 лютого 2014 р. і донині [37]. На основі цих актів Прокурор МКС у березні 2022 р. відкрив розслідування ситуації в Україні, охоплюючи всі звинувачення у міжнародних злочинах від 21 листопада 2013 р. [10, с. 88].

Третій етап – зняття конституційного бар'єру і часткова процесуальна імплементація (2016–2022 рр.). Закон № 1401-VIII від 2 червня 2016 р. «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» доповнив ст. 124 частиною 6, легалізувавши визнання юрисдикції МКС [38]. Норма набрала чинності – 30 червня 2019 р. Окремим інструментом цього етапу став Закон № 2236-IX від 3 травня 2022 р., який доповнив КПК розділом IX-2 «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» [39]. Варто зауважити цікавий нюанс: примітка до ст. 632 обмежувала дію цього розділу виключно справами, пов'язаними з агресією РФ. Тобто розділ із самого початку був задуманий як тимчасовий інструмент під конкретну ситуацію.

Четвертий етап – ратифікація і матеріально-правова імплементація (2024–2025 рр.). Закон № 3909-IX від 21 серпня 2024 р. ратифікував Римський статут [40]; для України Статут набрав чинності 1 січня 2025 р. Одночасно – Закон № 4012-IX від 9 жовтня 2024 р. [41] – вніс зміни до КК і КПК. Шлях до ратифікації був не безпроблемним: законопроект № 2689 (травень 2021 р.) парламент ухвалив, проте Президент його не підписав [10, с. 89]; законопроект № 7290 (квітень 2022 р.) до сесійної зали не дійшов. Успіх прийшов лише з парою законопроектів № 11484 і № 11483, поданих Президентом України влітку 2024 р.

При ратифікації Україна скористалася низкою застережень. За п. 3 ст. 12 РС визнано юрисдикцію МКС щодо злочину геноциду – з 21 листопада 2013 р., щодо воєнних злочинів – з 21 листопада 2013 р., щодо злочину агресії – з 17 липня 2018 р. Окремо Україна заявила: протягом

семи років після набрання Статутом чинності для неї юрисдикція МКС не визнається щодо воєнних злочинів (ст. 8 РС), вчинених громадянами України [12, с. 38; 10, с. 90]. Підстава цього кроку – ст. 124 РС («перехідне положення»), мета – захист українських військовослужбовців від можливого політично мотивованого переслідування. Питання, чи виправдане таке застереження, потребує окремої дискусії; ми повернемося до нього у підрозділі 5.3.

Хронологія дозволяє сформулювати один загальний висновок: процес імплементації РС в Україні не був цілеспрямованою законодавчою стратегією. Він був реактивним – від конституційного блокування у 2001 р. до прискореної ратифікації під тиском вимог Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [35, ст. 8] і наслідків повномасштабного вторгнення. Саме цей характер подій пояснює низку дефектів, які стануть предметом наступних підрозділів.

5.2. Стаття 437 КК: імплементація злочину агресії (ст. 8 bis Римського статуту)

Стаття 437 КК зазнала найменших змін у всьому імплементаційному пакеті. До 24 жовтня 2024 р. вона передбачала кримінальну відповідальність за планування, підготовку або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також за участь у змові, спрямованій на вчинення таких дій. Законом № 4012-IX назву статті змінено на «Злочин агресії». Диспозиція по суті залишилася незмінною – вона зберегла застосовність як до «агресивної війни», так і до «воєнного конфлікту». Це означає, що ст. 437 КК ширша за визначення «акту агресії» у ст. 8 bis РС.

Слід нагадати, як визначає агресію Статут. Згідно з п. 1 ст. 8 bis РС, акт агресії – це застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або іншим чином, несумісним зі Статутом ООН. Перелік таких дій (вторгнення, бомбардування, блокада тощо) відтворено в РС за моделлю Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р. [32].

Збереження ширшої диспозиції ст. 437 КК виправдане, на наш погляд, із трьох міркувань. Перше: поняття «воєнного конфлікту» у ст. 437 КК охоплює ситуації внутрішніх збройних конфліктів і дій недержавних збройних формувань – а вони під ст. 8 bis РС не підпадають, хоча становлять реальну загрозу для миру в державі. Друге: ширша редакція відповідає сучасним гібридним конфліктам, де внутрішній конфлікт може еволюціонувати у міжнародний. Саме так і розгорталася ситуація на сході України з 2014 р. Третє: звуження ст. 437 КК до самого «акту агресії» залишило б поза криміналізацією, серед іншого, діяльність терористичних організацій типу «ДНР» і «ЛНР», участь у яких послідовно кваліфікується національною судовою практикою як форма агресії [12, с. 33].

Інше питання – правова визначеність співвідношення національної норми зі ст. 8 bis РС. Тут пропозиція Киричка варта уваги: ст. 437 КК слід доповнити ч. 3, у якій закріплювалося б, що вчинення повнолітньою особою злочину агресії за ст. 8 bis РС карається за цією статтею Кодексу або може тягти за собою міжнародно-правову кримінальну відповідальність перед МКС на підставі РС [12, с. 33]. Така норма виконувала б подвійну функцію: забезпечувала правову визначеність для національних правозастосовців і функціональну сумісність з принципом комплементарності за ст. 17 РС.

Україна, як зазначалося, визнала юрисдикцію МКС щодо злочину агресії від 17 липня 2018 р. (дати набрання чинності Кампальських поправок до РС). Однак ч. 5 ст. 15 bis РС встановлює зворотне обмеження: стосовно держави, яка не є учасницею РС, Суд не здійснює юрисдикції щодо злочину агресії, вчиненого громадянами цієї держави або на її території [12, с. 34]. Оскільки РФ не є учасницею Статуту, переслідування російського державного керівництва в МКС за злочин агресії проти України є юридично заблокованим.

Саме ця прогалина і породила інший інструмент – Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України. Його юридична основа – Угода між Україною та Радою Європи від 25 червня 2025 р. № 994_002-25 [3]. На думку О. Плахотнік, О. Охман і Л. Стрельбіцької спеціальний трибунал не конкурує з МКС, а заповнює юрисдикційну прірву в частині громадян держав, що не є учасниками РС [20, с. 261]. Г. Маляр звертає увагу на інший аспект – необхідність деталізації формулювань «достатній масштаб», «серйозність злочину» та «характер дії» для класифікації інциденту як агресії, а також на проблеми складу суб'єкта агресії [13]. Архітектура виходить дворівневою: розширена диспозиція ст. 437 КК на національному рівні і Спеціальний трибунал – на міжнародному.

Щодо національної практики, з початку повномасштабного вторгнення Офіс Генерального прокурора відкрив низку проваджень за ст. 437 КК щодо вищого політичного і військового керівництва РФ. Деякі справи розглядаються у заочному провадженні. Це підтверджує: ширша редакція ст. 437 КК працює. Звукити її до «акту агресії» зі ст. 8 bis РС означало б істотно скоротити матеріальну основу національного переслідування.

Таким чином мінімальні зміни до ст. 437 КК виявилися виправданими. Це той випадок, коли ширша диспозиція національного закону не суперечить, а доповнює міжнародний стандарт.

5.3. Стаття 438 КК: воєнні злочини та проблема застосування до неміжнародних збройних конфліктів

Стаття 438 КК – найскладніший блок імплементації. Тут і фактологічно, і доктринально найбільше проблем.

Що змінив Закон № 4012-IX? На перший погляд – небагато. Назву переписано: «Воєнні злочини» замість «Порушення законів і звичаїв війни». У ч. 2 формулу «Ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством» замінено на «Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людини». Питання, однак, в іншому: чи охоплює ст. 438 КК ширший предметний обсяг, ніж ст. 8 РС?

Спочатку – про обсяг ст. 8 РС. Статут виокремлює чотири групи порушень: грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. (для міжнародних збройних конфліктів); інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах; грубі порушення ст. 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій (для неміжнародних збройних конфліктів); інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються у збройних конфліктах неміжнародного характеру [32]. Ст. 438 КК у чинній редакції оперує лише поняттям «закони і звичаї війни». Виникає питання, чи охоплюються два види збройного конфлікту.

Киричко у своїй роботі стверджує, що ст. 438 КК не поширюється на закони і звичаї, що застосовуються у збройних конфліктах неміжнародного характеру [12, с. 36]. Підстава – характер бланкетної диспозиції. Вона відсилає до міжнародних договорів, у яких терміно-поняття «закони і звичаї війни» використано виключно стосовно міжнародних конфліктів. У Женевських конвенціях 1949 р. [29] і Додатковому протоколі I 1977 р. [30] йдеться саме про «закони і звичаї війни», тоді як у ст. 3, спільній для всіх чотирьох Конвенцій, і в Додатковому протоколі II 1977 р. [31] цей термін відсутній. Той факт, що ст. 8 РС поширює поняття «законів і звичаїв» на обидва види конфліктів, не дає підстав тлумачити ст. 438 КК так само, бо остання відсилає до договорів, які встановлюють самі закони і звичаї війни, а не до тих, які регулюють відповідальність за їх порушення [12, с. 36–37].

Водночас Татаренко спирається на практику МТР. У рішенні *Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu* (1998 р.) трибунал визнав, що норми, які регулюють неміжнародні збройні конфлікти, теж можуть становити частину «законів і звичаїв війни». Категоричне твердження про їх непоширення на неміжнародні конфлікти стає спірним [23; 35, с. 335]. Татаренко зазначає: ратифікація РС об'єктивно розширила об'єктивну сторону злочину за ст. 438 КК, оскільки Статут закріплює нові закони і звичаї війни (наприклад, заборону заяви «пощади не буде» – п. «b» ч. 2 ст. 8 РС), яких не було в Женевських конвенціях. Після ратифікації, на її думку, сам Статут стає підставою для тлумачення термінів ст. 438 КК [26, с. 335].

Обидві позиції аргументовані, і виникає логічне питання, до якої ж схилитися.

На наш погляд, теоретично переконливішою виглядає позиція Татаренко. Водночас теоретична переконливість – не достатній критерій для національного правозастосування. Принцип *nullum crimen sine lege*, закріплений ч. 1 ст. 58 Конституції України [33] і ч. 1 ст. 3 КК України [34], вимагає визначеності. Якщо обвинувачений у воєнному злочині, вчиненому у конфлікті неміжнародного характеру, посилатиметься на буквальний зміст ст. 438 КК і текст Женевських конвенцій, національний суд може опинитися перед необхідністю виправдати – саме через термінологічну невизначеність. Виправдати, попри переконання у вині. Тому пропозиція проста: доповнити диспозицію ст. 438 КК застереженням про її поширення на закони і звичаї, що застосовуються в збройних конфліктах як міжнародного, так і неміжнародного характеру. Це не суперечить Татаренко і закріплює її тлумачення у тексті закону.

Друга істотна проблема – співвідношення «грубих порушень» (ст. 8 РС) і «інших порушень» (ст. 438 КК). РС визнає воєнними злочинами лише вичерпний перелік «грубих порушень».

Українське ж законодавство охоплює і «інші порушення законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами». Татаренко наводить характерний приклад: ст. 29 III Женевської конвенції вимагає створення окремих санітарно-гігієнічних умов для жінок-військовополонених. Це порушення Конвенції, безперечно, але РС не класифікує його як воєнний злочин. Українське ж законодавство формально віднесло б такі дії до воєнних злочинів [26, с. 335]. Сувереном у криміналізації певних діянь, звісно, залишається національний законодавець. Однак асиметрія між обсягом криміналізації за КК і за РС створює труднощі при оцінці відповідності національної юрисдикції стандартам ст. 17 РС.

Третя проблема – внутрішньосистемна колізія між ст. 438 і нормами розділу XIX «Військові кримінальні правопорушення». Почнемо з огляду на санкції. Стаття 432 «Мародерство» – до 10 років позбавлення волі, ст. 433 «Насильство над населенням у районі воєнних дій» – до 8 років (у кваліфікованих складах – до 10), ст. 434 «Погане поводження з військовополоненими» – до 3 років. А ст. 438 КК у новій редакції – від 8 до 12 років. Розбіжність очевидна. Утворюється подвійний стандарт: ті самі за фактичним змістом діяння у разі вчинення українським військовослужбовцем кваліфікуються за «м'якшими» статтями розділу XIX, а у разі вчинення ворожим комбатантом – за ст. 438 КК зі значно суворішою санкцією [26, с. 336]. Наслідок – потенційні ризики застосування ст. 17 РС: МКС може констатувати, що національна правова система «не здатна» провести належне розслідування або переслідування українських військовослужбовців через ці прогалини. І саме тут до справи долучається 7-річне відтермінування юрисдикції МКС за ст. 124 РС: воно фактично перекладає весь тягар переслідування воєнних злочинів українських військовослужбовців на національні суди. Якщо ця система буде «неспроможною», застереження за ст. 124 РС не врятує, і більше того, ризикує стати об'єктом міжнародної критики.

Стандарт доведення воєнних злочинів сам по собі винятково високий. Згадаємо справу *Prosecutor v. Gotovina et al.* (МТКЮ, 2008–2012 рр.). Генерала хорватської армії Анте Готовіну обвинували у незаконному обстрілі цивільних об'єктів під час операції «Буря» 1995 р. Судова палата визнала його винним. Апеляційна палата у листопаді 2012 р. вирок скасувала: суд визнав недоведеним, що Готовіна цілеспрямовано застосовував методи ведення війни, які неминуче призводили до загибелі мирного населення [22; 26, с. 335]. Кейс ілюстративний – він показує, наскільки складно довести у міжнародному кримінальному суді не лише факт події, а й елемент *mens rea*.

Таким чином, варто поширити ст. 438 КК на закони і звичаї, що застосовуються у збройних конфліктах неміжнародного характеру. Узгодити обсяг криміналізації за ст. 438 КК з переліком «грубих порушень» у ст. 8 РС. Усунути асиметрію санкцій між ст. 438 і статтями розділу XIX КК.

5.4. Стаття 442 КК: імплементація злочину геноциду (ст. 6 Римського статуту)

Зміни до ст. 442 КК – найсуперечливіша частина імплементаційного пакету. До 24 жовтня 2024 р. ст. 442 КК відтворювала текст ст. II Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. [28] фактично дослівно. Нова редакція мала на меті гармонізувати національну норму зі ст. 6 РС. На практиці вона зробила протилежне.

Ключовий проблемний пункт – нова редакція п. 2 ч. 1 ст. 442 КК. Класичне формулювання «заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи» (п. «b» ст. 6 РС, ст. II Конвенції 1948 р.) замінено на «заподіяння членам групи серйозної шкоди». «Серйозну шкоду» розкрито через примітку: тяжкі тілесні ушкодження або тілесні ушкодження середньої тяжкості, згвалтування або інші форми сексуального насильства, сильний фізичний біль або фізичне чи моральне страждання [12, с. 39].

З юридичної точки зору ця зміна є спірною. По-перше, тяжкі тілесні ушкодження за ст. 121 КК характеризуються небезпечністю для життя в момент їх заподіяння. Саме ця ознака відрізняє їх від тілесних ушкоджень середньої тяжкості і обґрунтовує специфічну роль у складі геноциду – як можливий спосіб повного або часткового знищення групи. Уведення тілесних ушкоджень середньої тяжкості в обсяг «серйозної шкоди» розширює об'єктивну сторону геноциду далеко за межі п. «b» ст. 6 РС.

По-друге, з нового тексту зникло поняття «психічного розладу», передбачене п. «b» ст. 6 РС. «Психічний розлад» – це медично діагностований стан із чіткими критеріями. «Моральне страждання» – оціночна категорія, яка не дорівнює клінічно встановленому розладу і допускає

набагато ширше тлумачення. Заміна першого на друге за мовними ознаками – близька, юридично – істотно інша.

Киричко у своїх працях зазначає, що така зміна ознак складу геноциду як міжнародного злочину, визначеного в ст. II Конвенції 1948 р. та в ст. 6 РС, недопустима [12, с. 40]. Ми поділяємо цю позицію і пропонуємо повернути формулювання п. 2 ч. 1 ст. 442 КК до тексту, ідентичного п. «b» ст. 6 РС. Це не питання академічного перфекціонізму, а питання сумісності з елементами злочинів МКС 2002 р. – без чого паралельні розслідування у національному суді та МКС будуть давати концептуально різні висновки.

Проблема термінологічної точності набуває критичного практичного виміру через темпоральну дію Закону № 4012-IX. Принцип, закріплений ч. 1 ст. 58 Конституції України і ч. 1 ст. 5 КК, є аксіоматичним: закон, що встановлює кримінальну протиправність діяння, посилює відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії. Як зазначає суддя ККС ВС О. Яновська, ретроактивне застосування Закону № 4012-IX до подій, що відбулися до 24 жовтня 2024 р., можливе лише за однієї умови: висунуте обвинувачення ґрунтується на нормах звичаєвого міжнародного права, чинних і обов'язкових на момент фактичного вчинення кримінального правопорушення; вирішальними факторами тут є юридична передбачуваність для обвинуваченого та сувора заборона розширювального тлумачення на шкоду особі [43]. Звідси випливає просте: якщо нова редакція ст. 442 КК (з тілесними ушкодженнями середньої тяжкості в обсязі «серйозної шкоди») передбачає ширшу криміналізацію, ніж та, що існувала у звичаєвому міжнародному праві на момент скоєння діянь у 2014 чи 2022 рр., застосування цієї норми до цих подій неможливе. Йдеться не про теоретичну колізію – про практичний бар'єр у конкретних провадженнях. Це додатковий аргумент на користь повернення формулювання п. 2 ч. 1 ст. 442 КК до тексту п. «b» ст. 6 РС: неточний переклад Статуту стає прямою загрозою невідворотності покарання.

Перейдемо до ч. 2 ст. 442 КК – публічних закликів до вчинення геноциду. Тут законодавець також обтяжив склад: додав обов'язкову ознаку «мети закликаючого – повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої». Логіка зрозуміла: законодавець намагався посилити суб'єктивну сторону. Але вийшло інакше. Як зауважує Киричко, мета знищення групи характеризує не дії підбурювача (закликаючого), а дії тих осіб, яких схиляють до геноциду. Сам закликаючий може мати зовсім іншу мету – наприклад, отримання неправомірної вигоди від замовника закликів [12, с. 40–41]. Така редакція ч. 2 ст. 442 КК не відповідає п. «e» ч. 3 ст. 25 РС, де особа підлягає кримінальній відповідальності за злочин геноциду, якщо вона «прямо та публічно закликає інших до вчинення геноциду» – без додаткових вимог до мети закликаючого. Виключення цього обмеження зі складу ч. 2 ст. 442 КК є першочерговою законодавчою корекцією.

Тепер про позитивний бік новели. Категорія цього злочину з нетяжкого змінена на тяжкий: вилучено пробаційний нагляд, підвищено максимальний строк позбавлення волі з 5 до 7 років. Ці зміни кореспондують поширенню незастосування строків давності, передбачених ст. 49 і 80 КК, на діяння за ч. 2 ст. 442 КК [12, с. 41]. Тут законодавець свою задачу виконав правильно.

5.5. Стаття 442-1 КК: новий склад «Злочини проти людяності» (ст. 7 Римського статуту)

Стаття 442-1 КК «Злочини проти людяності» – можливо, найважливіше нововведення Закону № 4012-IX. До 24 жовтня 2024 р. в українському кримінальному праві самостійного складу злочинів проти людяності не існувало. Виникла відносно парадоксальна ситуація: Заявою від 25 лютого 2014 р. № 790-VII і Постановою від 4 лютого 2015 р. № 145-VIII Україна визнала юрисдикцію МКС саме щодо злочинів проти людяності [36; 37] – тобто делегувала Суду юрисдикцію над діяннями, які формально не криміналізовані як такі у власному КК. Поява ст. 442-1 КК заповнила цю прогалину. На нашу думку, цей крок треба оцінювати безумовно позитивно.

Варто звернути увагу, що зміст самого складу злочину – це інша справа. Так, стаття 442-1 КК встановлює відповідальність за умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яке цивільне населення певних діянь. Перелік діянь законодавець відтворив за моделлю ст. 7 РС. Однак, як зазначає Киричко, нова норма має багато змістовних невідповідностей положенням ст. 7 РС – настільки істотних, що потребують самостійного законодавчого виправлення [12, с. 50].

Окрема, і вкрай серйозна, проблема стосується ідеальної та реальної сукупності з загальнокримінальними нормами КК. Про неї також згадувало Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України під час експертизи законопроекту № 11484 (який згодом став Законом № 4012-IX). Експерти ВРУ зауважили: диспозиція ч. 1 ст. 442-1 КК криміналізує низку діянь, за які вже передбачено відповідальність загальнокримінальними нормами Особливої частини – ст. 115 (умисне вбивство), ст. 127 (катування), ст. 146 (незаконне позбавлення волі), ст. 149 (торгівля людьми), ст. 152 (зґвалтування) [6]. За відсутності чітких критеріїв розмежування – як це і відбулося в Законі № 4012-IX – практика буде хаотичною. Слідчий, який має кваліфікувати розстріл цивільного, отримує три можливі склади: воєнний злочин (ст. 438), умисне вбивство (ст. 115) або злочин проти людяності (ст. 442-1). Виникає питання: який склад слідчому слід обрати? Без методологічних вказівок – на власний розсуд. А це, своєю чергою, тягне за собою порушення принципу *non bis in idem* і ризики скасування рішень в апеляційному порядку.

Перейдемо до самого переліку діянь у ч. 1 ст. 442-1 КК. Стаття 7 РС у п. 1 встановлює одинадцять груп діянь: вбивство, винищення, поневолення, депортація або примусове переміщення населення, ув'язнення або інше серйозне позбавлення фізичної свободи в порушення основних норм міжнародного права, катування, цілий комплекс злочинів сексуального характеру (зґвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність, примусова стерилізація), переслідування за дискримінаційними ознаками, насильницьке зникнення, злочин апартеїду, інші нелюдські діяння подібного характеру. Кожне з цих понять у п. 2 ст. 7 РС має детальне визначення. Український законодавець деякі формулювання спростив і не завжди адекватно. Особливо це стосується злочину апартеїду і примусової вагітності, де національне визначення відстає від міжнародного.

Окремо – про «переслідування» (*persecution*) за п. «h» ч. 1 ст. 7 РС. У міжнародно-правовому розумінні це умисне і серйозне позбавлення основних прав на протигагу нормам міжнародного права за ознаками, визнаними недопустимими (політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними та іншими). У національному ж кримінальному праві термін «переслідування» історично пов'язаний переважно з посяганнями на свободу слова та незаконним притягненням до відповідальності. Звідси термінологічна колізія, яку варто усунути.

Примітка до ст. 442-1 КК також вартує нашої уваги. Як і у випадку ст. 442 КК, тут поняття «серйозної шкоди» розкрито через перелік, який включає тілесні ушкодження середньої тяжкості. Дві наслідкові проблеми. Перша – ускладнюється відмежування злочинів проти людяності від загальнокримінальних правопорушень проти особи. Друга, серйозніша, пов'язана з ретроспективністю. Як вже було сказано в попередньому підрозділі стосовно ст. 442 КК, ширша порівняно зі звичаєвим міжнародним правом криміналізація унеможливорює ретроспективне застосування ст. 442-1 КК до подій, що відбулися до 24 жовтня 2024 р. [43]. Це питання для ст. 442-1 КК має гостру проблему: до цієї дати в українському праві самостійного складу злочинів проти людяності взагалі не існувало. Для діянь, скоєних у 2014–2024 рр., обвинувачення повинно ґрунтуватися виключно на нормах звичаєвого міжнародного права, чинних на момент скоєння.

Звідси чотири пропозиції *de lege ferenda*. Уточнити контекстуальний елемент ст. 442-1 КК, додавши вказівку на «усвідомлення такого нападу» та елементи державної або організаційної політики. Привести термінологію переліку діянь у максимальну відповідність до ст. 7 РС – особливо щодо «переслідування», «апартеїду», «примусової вагітності». Переглянути зміст примітки, виключивши тілесні ушкодження середньої тяжкості з обсягу «серйозної шкоди». Ввести чітке методологічне розмежування між ст. 442-1 КК і конкуруючими загальнокримінальними нормами через ознаки спеціального суб'єкта та контекстуального елемента.

5.6. Стаття 31-1 КК: командна відповідальність (ст. 28 Римського статуту)

Концепцію командної відповідальності (*command responsibility*, *Vorgesetztenverantwortlichkeit*) Закон № 4012-IX закріпив у новій ст. 31-1 КК. Назва статті – «Кримінальна відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників». Статтю розмістили у розділі VI Загальної частини

«Співучасть у кримінальному правопорушенні» [41]. Саме таке розміщення цієї статті стало предметом найгострішої дискусії.

У змісті норми йдеться про те, що військовий командир (ч. 1) та інший начальник, правовий статус якого не охоплюється ч. 1 (ч. 2), несуть кримінальну відповідальність за злочини, передбачені ст. 437-439, 442, 442-1 КК, якщо такі злочини вчинено підлеглими внаслідок нежиття належних заходів, які мали б запобігти їх вчиненню. Структурно норма відтворює конструкцію ст. 28 РС. Дві моделі відповідальності: військові командири (з вищим стандартом обов'язку контролю) і цивільні начальники.

Введення такої статті з її концепцією командної відповідальності в КК саме по собі є новацією. Раніше такого еквіваленту в українському кримінальному праві не було. Н. Федорович зазначає: ст. 31-1 КК не вписується у традиційні інститути співучасті, причетності або опосередкованого виконання. Підстава відповідальності тут не участь у вчиненні злочину, а власна злочинна бездіяльність командира (начальника), наслідком якої стало вчинення злочину підлеглим [5, с. 288]. Принципова відмінність від співучасті полягає у вчиненні єдиного злочину, де кожен співучасник тією чи іншою мірою бере участь у злочині.

Звідси і критика розміщення. Киричко характеризує включення ст. 31-1 до розділу VI КК як «порушення системності КК»: підставою відповідальності за цією статтею виступає не співучасть, а власна бездіяльність [12, с. 18]. Пропозиція Киричка – перенести цю норму до розділу XX Особливої частини КК, як окрему статтю з санкцією, менш суворою, ніж у статтях 437-439, 442, 442-1 КК.

Федорович пропонує інше. Її варіант – перенести ст. 31-1 КК до розділу IV Загальної частини КК «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт кримінального правопорушення)». Аргументує це тим, що обраний законодавцем спосіб імплементації фактично розширює підстави визнання осіб, наділених певними повноваженнями, суб'єктами відповідних кримінальних правопорушень попри те, що ці особи об'єктивної сторони таких діянь не вчиняють [5, с. 293]. Тобто йдеться не про новий вид співучасті, а про спеціальний випадок.

Тут ми повертаємося до питання вибору, де є дві позиції з різними обґрунтованими причинами.

Підхід Киричка – є самостійний склад злочину з власним обсягом покарання. Він відповідає логіці п. «с» ч. 1 ст. 28 РС, де командна відповідальність функціонує як автономна підстава притягнення. Підхід Федорович акцентує доктринальну специфіку: командир притягається до відповідальності за ту саму статтю КК (наприклад, ст. 438 КК), за якою притягається підлеглий, але як спеціальний суб'єкт.

Ми схилиємося до позиції Федорович, з огляду на таке. Хорватський досвід, на який звертає увагу Пашковський, вказує нам на те, що командна відповідальність у Кримінальному кодексі Хорватії включена як окрема стаття у розділі про загальні засади відповідальності, а не у розділі про співучасть [17, с. 109]. У Німеччині відповідні норми сконцентровано в Кодексі злочинів проти міжнародного права (Völkerstrafgesetzbuch) 2002 р., де ст. 4 встановлює відповідальність військових командирів і цивільних начальників як самостійний інститут. Український варіант є найменш системним. Таким чином, і Хорватія, і Німеччина обрали шляхи, які концептуально ближчі до пропозиції Федорович, ніж Киричка.

С. Колісник звертає увагу на додаткову проблему: законодавець недостатньо чітко розкрив зміст «належного контролю» та «належних заходів для запобігання чи припинення». Це створює серйозні ризики правозастосування для принципу правової визначеності, закріпленій ст. 8 Конституції України [9, с. 92]. Примітка до ст. 31-1 КК не містить вичерпних критеріїв для оцінки належності контролю. На цей же недолік вказує і доктринальний досвід інших країн: саме критерій «ефективного контролю» (effective control) є центральною передумовою притягнення за командну відповідальність, і конкретно його доведення складає найбільшу методологічну проблему для слідчих органів.

Підсумок цього підрозділу: обраний законодавцем спосіб імплементації ст. 28 РС потребує істотної корекції. Оптимальним рішенням є перенесення норми про командну відповідальність до розділу IV Загальної частини КК – з одночасною диференціацією форм бездіяльності та чітким визначенням ознак «належного контролю».

5.7. Стаття 8 КК: суверенна універсальна юрисдикція України

Доповнення ст. 8 КК новою частиною 2 є найскладнішою новелою Закону № 4012-IX. Йдеться про новий підхід до визначення меж кримінальної юрисдикції України у просторі. Назва статті «Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо кримінальних правопорушень, вчинених іноземцями або особами без громадянства за межами України».

Тривалий час національна доктрина оперувала чотирма усталеними принципами дії закону про кримінальну відповідальність: територіальним, громадянським, реальним і універсальним (на основі міжнародних договорів). Стаття 8 КК у попередній редакції відображала лише останній – універсальний – принцип, причому виключно в його «договірному» варіанті. Тобто, Україна притягувала до відповідальності іноземців і осіб без громадянства за діяння, передбачені міжнародними договорами України.

Вважаємо, що робота Киричка і його внесок у цьому питанні полягають у розмежуванні двох типів кримінальної юрисдикції України. Перший тип – «суверенна кримінальна юрисдикція України». Вона похідна від суверенітету і реалізує територіальний (ст. 6 КК), громадянства (ч. 1 ст. 7 КК) і реальний (ч. 1 ст. 8 КК у попередній редакції) принципи дії закону про кримінальну відповідальність у просторі. Другий тип – «договірна універсальна юрисдикція України». Вона походить від суверенних юрисдикцій держав-учасниць відповідного міжнародного договору, є обмеженою (застосовується в межах сукупної юрисдикції цих держав) і не поширюється на ситуації, де діє лише суверенна юрисдикція держави, яка не є учасником договору [12, с. 6–7].

Новизна ч. 2 ст. 8 КК полягає у запровадженні третього виду – суверенної універсальної юрисдикції. Вона не походить від договірної основи, а є самостійним розширенням національної юрисдикції на діяння, вчинені поза межами України, без прив'язки до громадянства або інтересів України. Така юрисдикція має застосовуватися до найтяжчих міжнародних злочинів за умов наявності постійного місця проживання підозрюваного чи потерпілого в Україні або шкоди національним інтересам [12, с. 5–6].

Цей крок відповідає глобальній тенденції. Німеччина (§ 1 Кодексу злочинів проти міжнародного права 2002 р.), Швейцарія, Швеція, Нідерланди – усі ці держави закріпили у своєму законодавстві універсальну юрисдикцію щодо міжнародних злочинів. У деяких випадках, навіть без вимоги територіальної прив'язки підозрюваного. Основа нововведення – принцип *aut dedere aut iudicare* («видати або судити»), визнаний звичаєвою нормою міжнародного права. У контексті дій РФ проти України така юрисдикція дає Україні інструмент кримінального переслідування злочинів, вчинених за межами країни, навіть тоді, коли міжнародний договір не охоплює ситуацію або МКС не може реалізувати свою юрисдикцію через застереження ч. 5 ст. 15 bis РС.

Проте є і проблема, нова ч. 2 ст. 8 КК сформульована з дефектами, які вочевидь створюють багато питань. Норма не містить чітких критеріїв розмежування суверенної універсальної юрисдикції від договірної: невідомо, чи поширюється ч. 2 ст. 8 КК на ті самі злочини, що й ч. 1, чи на ширше коло діянь. Відсутній чіткий перелік міжнародних злочинів, до яких застосовується новий вид юрисдикції – формулювання надміру загальне і потенційно охоплює будь-які кримінальні правопорушення. Киричко у своїй роботі зауважує, що застосування положень ч. 2 ст. 8 КК на практиці за певних умов може призводити до ускладнень відносин України з іншими державами [12, с. 50]. Універсальна юрисдикція без чітких критеріїв створює потенційні підстави для звинувачень у виході за межі норм міжнародного права.

5.8. Стратегічні моделі подальшої імплементації: точкові правки, спеціальний закон, новий КК

Виявлені у попередніх підрозділах проблеми ставлять закономірне питання, який шлях подальшої імплементації обрати? У сучасній доктрині сформувалися три моделі, навколо яких розгорнулася полемічна дискусія між академічним середовищем, судовою владою та правозахисним сектором. Кожен варіант має конкретні практичні наслідки для тисяч поточних проваджень.

Перший шлях – точкові зміни до чинного КК. Цей підхід нині є фактично обраним. Він не вимагає радикальної перебудови законодавства і дозволяє адресно виправляти виявлені помилки, як-от змінити ч. 1 ст. 442 КК у відповідність до п. «b» ст. 6 РС, перенести ст. 31-1 КК, скоригувати ч. 2 ст. 8 КК.

Другий шлях полягає у створенні окремого закону «Про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини». Цей варіант оформився у проектах Закону № 11538 і № 11539, зареєстрованих 2 вересня 2024 р. і прийнятих за основу в першому читанні 5 грудня 2024 р. [42].

Третій шлях – прийняття нового Кримінального кодексу України, проект якого розробляє Робоча група з питань розвитку кримінального права. У межах цього проекту передбачено докорінне переформулювання структури кодексу, включаючи блок про міжнародні злочини (Книга одинадцята). Перевагами є системна модернізація всього кримінального законодавства. Недоліки – тривалість підготовки, висока вартість законопроектної роботи, ризик прийняття компромісного тексту з власними дефектами. Головною проблемою цього шляху вважаємо час. Поточна ситуація (воєнний стан, потреба невідкладного переслідування міжнародних злочинців) не залишає простору для очікування завершення процесу прийняття нового КК. Це варіант підходить більше для повоєнного періоду, а не для зараз.

5.9. Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України

Аналіз імплементації положень Римського статуту буде неповним без розгляду паралельного процесу, який полягає у створенні Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Цей механізм виник не як абстрактна ідея міжнародної дипломатії, а як прямий наслідок юрисдикційного обмеження МКС. Звернімо увагу, що ч. 5 ст. 15 bis PC встановлює, що Суд не здійснює юрисдикції щодо злочину агресії, вчиненого громадянами держави, яка не є учасницею Статуту, або на її території [33]. РФ учасницею PC не є, а відповідно, переслідування російського вищого керівництва в МКС за злочин агресії проти України юридично заблоковано.

Заповнити цю прогалину покликані Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України та Статут Спеціального трибуналу від 25 червня 2025 р. № 994_002-25 [3]. Створено спеціалізований міжнародний орган з вузькою предметною юрисдикцією – виключно щодо злочину агресії в його розумінні за ст. 8 bis PC.

О. Плахотнік, О. Охман і Л. Стрельбіцька звертають увагу на принциповому моменті, який полягає у тому, що спеціальний трибунал не конкурує з МКС, а слугує його доповненням, спрямованим на розслідування злочинів, переслідування яких ускладнене юрисдикційними обмеженнями [20, с. 261]. Виникає трирівнева архітектура: національна юрисдикція України на підставі ст. 437, 438, 442, 442-1 КК; юрисдикція МКС на підставі визнання Україною юрисдикції за п. 3 ст. 12 PC та подальшої ратифікації; юрисдикція Спеціального трибуналу як інструмент подолання юрисдикційного обмеження МКС.

Структурно Спеціальний трибунал відтворює усталену організаційну модель міжнародних кримінальних інституцій: судові палати, Офіс Прокурора, Секретаріат, механізми участі потерпілих та захисту [20, с. 261]. Порівняння з історичними прецедентами – Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії (МТКЮ, заснований Резолюцією Ради Безпеки ООН № 827 1993 р.), Міжнародним кримінальним трибуналом для Руанди (МТР, 1994 р.), Спеціальним трибуналом щодо Лівану (СТЛ, 2007 р.) дозволяє дійти думки, що обрана модель розрахована на тривалу і складну роботу з обмеженою географічною та хронологічною юрисдикцією [20, с. 263].

Стратегічний висновок цього підрозділу простий. Створення Спеціального трибуналу не є альтернативою імплементації PC в національне законодавство. Це ситуативне розширення, обумовлене юрисдикційною прогалиною МКС стосовно громадян держав-неучасниць. У довгостроковій перспективі, після завершення збройного конфлікту і відновлення режиму нормального правозастосування, основним інструментом переслідування міжнародних злочинців в Україні мають залишатися саме національні норми кримінального права, належно гармонізовані з положеннями PC.

6. Conclusions

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі узагальнюючі висновки.

Закон № 4012-IX від 9 жовтня 2024 р. є історично значущим кроком у напрямі повноцінної інтеграції України в систему міжнародного кримінального правосуддя. Йому передували понад два десятиліття конституційного блокування, ad hoc визнань юрисдикції МКС та невдалих законопроектних спроб. Сам факт прийняття акта, який матеріалізував зобов'язання, що випливають з Римського статуту є значним досягненням.

Водночас здійснена імплементація містить низку структурних і змістовних дефектів. Вони зменшують її функціональну ефективність і породжують ризики у застосуванні принципу комплементарності за ст. 17 РС.

Найбільш системно дефектним є рішення про включення норми про командну відповідальність (ст. 31-1 КК) до розділу VI Загальної частини «Співучасть у кримінальному правопорушенні». Командна відповідальність за бездіяльність юридично не відповідає інститутам співучасті у вчиненні єдиного злочину, що можна трактувати як порушення системності КК.

Частина 1 ст. 442 КК у новій редакції відходить від тексту п. «б» ст. 6 РС. Заміна «заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу» на «заподіяння серйозної шкоди» (розкрито через примітку з широким переліком, що включає тілесні ушкодження середньої тяжкості та морально-етичні категорії) є неконструктивною. Вона розширює об'єктивну сторону геноциду далеко за межі міжнародного стандарту і одночасно знижує точність складу злочину.

Стаття 438 КК потребує поширення на закони і звичаї, що застосовуються у збройних конфліктах неміжнародного характеру. Інтерпретативне розширення диспозиції, як пропонує Татаренко [26, с. 335] з опорою на практику МТР, для цілей національного правозастосування недостатнє. Принцип *nullum crimen sine lege* вимагає закріплення такого поширення в самому тексті закону. Окремо потрібно усунути асиметрію санкцій між ст. 438 КК і статтями розділу XIX КК щодо аналогічних за фактичним змістом діянь. Проблема ускладнюється 7-річним відтермінуванням юрисдикції МКС щодо громадян України за воєнні злочини (ст. 124 РС) адже уся робота, що передбачає переслідування винних осіб, ляже на національні суди, і вони повинні бути спроможними її витримати.

Стаття 442-1 КК потребує суттєвого доопрацювання за чотирма напрямками: закріплення вимоги «усвідомлення нападу» та елементів державної або організаційної політики (п. 2 ст. 7 РС); коригування термінології переліку діянь (особливо щодо «переслідування», «апартеїду», «примусової вагітності»); виключення тілесних ушкоджень середньої тяжкості з обсягу «серйозної шкоди» у примітці; чітке розмежування з конкуруючими загальнокримінальними нормами КК (ст. 115, 127, 146, 149, 152), на яке вказувало Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України при експертизі законопроекту № 11484 [6].

Нова ч. 2 ст. 8 КК, яка запровадила суверенну універсальну юрисдикцію України, сформульована надміру загально. Потрібно обмежити її категорією злочинів за ст. 5 РС; визначити субсидіарний характер щодо інших юрисдикцій; закріпити пріоритет міжнародних договорів; врахувати міжнародно-правові імунітети *ratione personae* діючих вищих посадових осіб іноземних держав. Без цих уточнень норма може створити дипломатичні ускладнення і не забезпечить переслідування діючого керівництва держави-агресора.

Диспозицію ст. 437 КК у її чинному ширшому вигляді (поряд із поняттями «агресивної війни» і «воєнного конфлікту») доцільно зберегти. Сучасні гібридні загрози вимагають саме такого обсягу. Слід доповнити статтю частиною, яка фіксувала б змістовний і функціональний зв'язок зі ст. 8 bis РС [10, с. 33]. Аналогічну техніку – варто застосувати і до ст. 442 та 442-1 КК. Це б створило системний механізм правової визначеності щодо співвідношення національної та міжнародної юрисдикцій.

Сформульовані пропозиції *de lege ferenda* окреслюють пріоритетні напрями невідкладної законодавчої корекції. Без них ефективне переслідування міжнародних злочинів у національних судах України залишатиметься суттєво обмеженим. Подальші наукові дослідження доцільно зосередити на процесуально-правовому забезпеченні переслідування міжнародних злочинів, проблематиці взаємодії національних правоохоронних органів з Офісом Прокурора МКС та Прокурором Спеціального трибуналу, методиці доведення «ефективного контролю» у справах за ст. 31-1 КК з опорою на практику *ad hoc* трибуналів і темпоральних аспектах застосування Закону № 4012-IX.

References

1. Antoniuk, N., & Miroshnichenko, A. (2024). Problemni pytannia vidpovidalnosti komandyriv za voienni zlochyny [Problematic issues of commanders' responsibility for war crimes]. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*, 1(46), 6–15. <http://slovo.nsj.gov.ua/index.php/ua/arkhiv-nomeriv/2024> (in Ukrainian).

2. Constitutional Court of Ukraine. (2001). *Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezydenta Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy Rymського Statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu (sprava pro Rymskiy Statut)*, No. 3-v/2001 [Opinion of the Constitutional Court of Ukraine regarding the compliance of the Rome Statute of the International Criminal Court with the Constitution of Ukraine, No. 3-v/2001]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text> (in Ukrainian)
3. Council of Europe & Ukraine. (2025). *Uhoda mizh Ukrainoiu ta Radoiu Yevropy pro stvorennia Spetsialnoho trybunalu shchodo zlochynu ahresii proty Ukrainy. Statut Spetsialnoho trybunalu shchodo zlochynu ahresii*, No. 994_002-25 [Agreement between Ukraine and the Council of Europe on the Establishment of a Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. Statute of the Special Tribunal for the Crime of Aggression, No. 994_002-25]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text (in Ukrainian)
4. Drahonenko, A. (2022). Poniattia ta oznaky voiennykh zlochyniv u mizhnarodnomu kryminalnomu pravi [Concept and characteristics of war crimes in international criminal law]. *Naukovi zapysky TsDPU im. V. Vynnychenka. Serii: Pravo*, (12), 151–157. <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2022-12-151-157> (in Ukrainian)
5. Fedorovych, N. A. (2025). Pravova pryroda komandnoi vidpovidalnosti [The legal nature of command responsibility]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 89(3), 288–294. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.43> (in Ukrainian)
6. Holovne yurydychne upravlinnia Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy. (n.d.). *Informatsiina dovidka do proektu Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy u zviazku z ratyfikatsiieiu Rymського statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu ta popravok do noho" (reiestr. No. 11484)* [Information note to the draft Law of Ukraine "On amendments to the Criminal Code and Criminal Procedure Code of Ukraine in connection with the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and amendments thereto" (registration No. 11484)]. <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33147.pdf> (in Ukrainian)
7. Ivanochko, O. O. (2023). Poniattia voiennoho zlochynu v mizhnarodnomu ta natsionalnomu pravi [The concept of a war crime in international and national law]. *Tsentrlnoukraiynskiy visnyk prava ta publicnoho upravlinnia*, (3), 28–37. <https://cuj.dnuvs.ukr.education/index.php/cuj/article/view/20> (in Ukrainian)
8. Kharytonov, S. O. (2018). *Kryminalna vidpovidalnist za viiskovi zlochyny za kryminalnym pravom Ukrainy* [Criminal liability for military crimes under the criminal law of Ukraine]. *Pravo*. <https://dspace.nlu.edu.ua/items/6e48f692-17f5-4cb1-9cc2-ea670facaee> (in Ukrainian)
9. Kolisnyk, S. A. (2024). Kryminalna vidpovidalnist komandyriv: implementatsiia Rymського statutu v ukrainske zakonodavstvo [Criminal liability of commanders: Implementation of the Rome Statute into Ukrainian legislation]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho instytutu Natsionalnoi hvardii Ukrainy*, (2), 85–94. <https://kingu-visnyk.kyiv.ua/index.php/journal/article/view/74> (in Ukrainian)
10. Komarovskiy, M. (2025). Rymskiy statut: obmezhenia yurysdyksii ta shliakhy implementatsii [The Rome Statute: Jurisdictional limitations and implementation pathways]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*, (15), 86–94. <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2025.15.86-94> (in Ukrainian)
11. Kvasha, O. O., & Andrusiak, H. M. (2023). Kryminalna vidpovidalnist komandyriv za viddannia zlochynnykh nakaziv pro porushennia zakoniv i zvychaiv viiny u konteksti viiny Rosii proty Ukrainy [Criminal liability of commanders for issuing criminal orders that violate the laws and customs of war in the context of Russia's war against Ukraine]. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*, 3(44), 110–125. <http://slovo.nsj.gov.ua/index.php/ua/arkhiv-nomeriv/2023/3-44-2023/32-2023/861> (in Ukrainian)
12. Kyrychko, V. M. (2024). Implementatsiia polozhen Rymського statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: rezultaty i perspektyvy [Implementation of the Rome Statute of the International Criminal Court into the Criminal Code of Ukraine: Results and prospects]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, 2(22), 1–52. <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.315947> (in Ukrainian)
13. Maliar, H. (n.d.). *Analiz vitchyznianoho zakonodavstva ta sudovoi praktyky shchodo prytiahnennia do kryminalnoi vidpovidalnosti za pidhotovku, rozviazuvannia ta vedennia ahresyvnoi viiny* [Analysis of national legislation and judicial practice regarding criminal liability for planning, initiating, and waging a war of aggression]. *Tsentr hromadianskykh svobod*. <https://ccl.org.ua/news/analiz-vitchyznianoho-zakonodavstva-ta-sudovoi-praktyky-shchodo-prytiahnennia-do-kryminal-noi-vidpovidal-nosti-za-pidhotovku-rozvizuvannia-ta-vedennia-ahresyvnoi-viiny/> (in Ukrainian)
14. Martyniuk, O. V., Mikhach, O. T., & Antoniuk, S. R. (2025). Shchodo pytannia ratyfikatsii Ukrainoiu Rymського statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu [On the issue of Ukraine's ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 88(4), 109–115. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.16> (in Ukrainian)

15. Matsola, A. A. (2025). Kryminalno-pravova polityka Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Criminal law policy of Ukraine under martial law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo*, 91(4), 140–147. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.18> (in Ukrainian)
16. McDougall, C. (2023). The imperative of prosecuting crimes of aggression committed against Ukraine. *Journal of Conflict and Security Law*, 28(2), 203–230. <https://doi.org/10.1093/jcsl/krad004>
17. Office of the Prosecutor General of Ukraine. (n.d.). *Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia* [On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultaty-ikh-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (in Ukrainian)
18. Pashkovskiy, M. I. (2023). Komandna vidpovidalnist dlia rosiiskykh komandyriv na pidstavi st. 438 KK Ukrainy ta statei 86, 87 Pershoho dodatkovoho Protokolu do Zhenevskykh Konventsii: perspektyvy vykorystannia khovratskoho dosvidu [Command responsibility for Russian commanders under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine and Articles 86, 87 of Additional Protocol I to the Geneva Conventions: Prospects for the use of Croatian experience]. In *International Scientific Conference, Wloclawek, Republic of Poland, May 29–30, 2023* (pp. 107–110). <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/340/9362/19524-1> (in Ukrainian)
19. Piddubna, M. (2020). *Implementatsiia norm mizhnarodnoho kryminalnoho prava pro voienni zlochyny u Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Implementation of international criminal law provisions on war crimes into the Criminal Code of Ukraine] (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv. (in Ukrainian)
20. Plakhotnik, O. V., Okhman, O. V., & Strelbitska, L. Ya. (2026). Povnovazhennia prokurora spetsialnoho trybunalu shchodo zlochynu ahresii proty Ukrainy [Powers of the prosecutor of the special tribunal regarding the crime of aggression against Ukraine]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*, 1(3), 257–266. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.39> (in Ukrainian)
21. Post, H. H. G. (2022). The state of the International Criminal Court, of special tribunals and of international criminal law: A concise review. *Netherlands International Law Review*, 69(3), 361–382. <https://doi.org/10.1007/s40802-022-00229-7>
22. *Prosecutor v. Anto Gotovina et al.*, Case No. IT-06-90, Trial Judgement (2011), Appeal Judgement (2012), International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. <https://www.icty.org/case/gotovina>
23. *Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, Case No. ICTR-96-4-T, Judgement (1998), International Criminal Tribunal for Rwanda. <https://www.un.org/ict/en/case/acaye>
24. Repetskyi, V., & Lysyk, V. (2009). Poniattia ta oznaky voiennykh zlochyniv [Concept and characteristics of war crimes]. *Almanakh mizhnarodnoho prava*, (1), 120–125. https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/amp_2009_1_15.pdf (in Ukrainian)
25. Smyrnov, M. I. (2023). Kontseptualni pytannia ratyfikatsii Rym'skoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu ta spivrobotnytstva Ukrainy z Mizhnarodnym kryminalnym sudom v konteksti viiskovoi ahresii Rosii proty Ukrainy [Conceptual issues of ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and Ukraine's cooperation with the International Criminal Court in the context of Russian military aggression against Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (1), 542–546. http://lsej.org.ua/1_2023/125.pdf (in Ukrainian)
26. Tatarenko, I. V. (2025). Superechlyvi aspekty kryminalnoi vidpovidalnosti za voienni zlochyny v Ukraini [Controversial aspects of criminal liability for war crimes in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (2), 332–336. http://www.lsej.org.ua/2_2025/79.pdf (in Ukrainian)
27. Ukrainian Helsinki Human Rights Union. (2024). *Spilne zvernennia predstavnykiv Koalitsii "Ukraina. Piata ranku" ta Initsiatyvy "Trybunal dlia Putina" shchodo zakonoproiektiv No. 11538 ta No. 11539* [Joint statement of representatives of the "Ukraine. 5 a.m." Coalition and the "Tribunal for Putin" Initiative regarding draft laws No. 11538 and No. 11539]. <https://www.helsinki.org.ua/articles/zakonoproiekt-11538-ta-11539-zablokuiut-rozsliduvannia-mizhnarodnykh-zlochyniv-v-ukraini-i-ne-maiut-but-y-pryyniaty/> (in Ukrainian)
28. United Nations. (1948). *Konventsiia pro zapobihannia zlochynu henotsydu ta pokarannia za noho* [Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (in Ukrainian)
29. United Nations. (1949). *Zhenevski konventsii pro zakhyst zhertv viiny vid 12 serpnia 1949 roku* [Geneva Conventions for the Protection of War Victims]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text (in Ukrainian)
30. United Nations. (1977). *Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I) vid 8 chervnia 1977 r.* [Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949 relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (in Ukrainian)

31. United Nations. (1977). *Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuetsia zakhystu zhertv zbroinykh konfliktiv nemizhnarodnoho kharakteru (Protokol II) vid 8 chervnia 1977 r.* [Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949 relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II)]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (in Ukrainian)
32. United Nations. (1998). *Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu vid 17.07.1998 r.* [Rome Statute of the International Criminal Court]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (in Ukrainian)
33. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *Konstytutsiia Ukrainy, No. 254k/96-VR* [Constitution of Ukraine, No. 254k/96-VR]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (in Ukrainian)
34. Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy, No. 2341-III* [Criminal Code of Ukraine, No. 2341-III]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (in Ukrainian)
35. Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). *Pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony, Uhoda, No. 984_011* [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part, No. 984_011]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (in Ukrainian)
36. Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). *Pro vyznannia Ukrainoiu yurysdyksii Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu shchodo skoiennia zlochyniv proty liudianosti vyshchymy posadovymy osobamy derzhavy, yaki pryzvely do osoblyvo tiazhkykh naslidkiv ta masovoho vbyvstva ukraïnskykh hromadian pid chas myrnykh aksii protestiv u period z 21 lystopada 2013 roku po 22 liutoho 2014 roku, Zaiava Verkhovnoi Rady Ukrainy, No. 790-VII* [On the recognition by Ukraine of the jurisdiction of the International Criminal Court regarding crimes against humanity, Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 790-VII]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18#Text> (in Ukrainian).
37. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). *Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro vyznannia Ukrainoiu yurysdyksii Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu shchodo skoiennia zlochyniv proty liudianosti ta voiennykh zlochyniv vyshchymy posadovymy osobamy Rosiiskoi Federatsii ta kerivnykamy terorystychnykh orhanizatsii 'DNR' ta 'LNR', yaki pryzvely do osoblyvo tiazhkykh naslidkiv ta masovoho vbyvstva ukraïnskykh hromadian", Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy, No. 145-VIII* [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine on recognition of the jurisdiction of the International Criminal Court regarding crimes against humanity and war crimes, No. 145-VIII]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text> (in Ukrainian)
38. Verkhovna Rada of Ukraine. (2016). *Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia), Zakon Ukrainy, No. 1401-VIII* [On amendments to the Constitution of Ukraine (regarding justice), Law of Ukraine No. 1401-VIII]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> (in Ukrainian)
39. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). *Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo spivrobotnytstva z Mizhnarodnym kryminalnym sudom, Zakon Ukrainy, No. 2236-IX* [On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and other legislative acts regarding cooperation with the International Criminal Court, Law of Ukraine No. 2236-IX]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text> (in Ukrainian)
40. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). *Pro ratyfikatsiiu Rymskoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu ta popravok do noho, Zakon Ukrainy, No. 3909-IX* [On ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and amendments thereto, Law of Ukraine No. 3909-IX]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text> (in Ukrainian)
41. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). *Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy u zviazku z ratyfikatsiieiu Rymskoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu ta popravok do noho, Zakon Ukrainy, No. 4012-IX* [On amendments to the Criminal Code and Criminal Procedure Code of Ukraine in connection with the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and amendments thereto, Law of Ukraine No. 4012-IX]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text> (in Ukrainian)
42. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). *Proekt Zakonu pro kryminalnu vidpovidalnist za mizhnarodni zlochyny, No. 11538* [Draft Law on Criminal Liability for International Crimes, No. 11538]. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44789> (in Ukrainian)
43. Yanovska, O. (2026). Retroaktyvne zastosuvannia kryminalnoho zakonu u spravakh pro mizhnarodni zlochyny maie otsiniuvatysia z urakhuvanniam norm mizhnarodnoho prava [Retroactive application of criminal law in cases involving international crimes should be assessed taking into account norms of international law]. *Kasatsiinyi kryminalnyi sud u skladi Verkhovnoho Sudu.* <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1990312/> (in Ukrainian)